

Elna Siv Kristoffersen¹ og Ingunn Marit Røstad²

Spenner i en overgangstid

Sene småspenner i den turbulente overgangen mellom eldre og yngre jernalder

To understand the transition between the Early and the Late Scandinavian Iron Age, and the turbulent time around the year 536, we are dependent on our ability to recognize the changes in the artefacts. A chronology with well-defined criteria concerning the latest phase of the Migration Period as well as the beginning of the Merovingian Period is, therefore, required. The small square-headed brooches with spade-shaped feet is one of the types replacing cruciform brooches in the late Migration Period. Our paper discusses their typology and chronology in relation to other late types of brooches and pots as well as early Merovingian types of jewellery, aiming at a more easily accessible synthesis of a complex chronological discussion. Finally, we comment on the definition and relationship of the chronological phases on both sides of the period transition, touching upon the implications for the social changes and the bearers of the brooches.

Innledning

Overgangen mellom eldre og yngre jernalder har vært diskutert gjennom lang tid, og temaet er minst like aktuelt i dag. Hvorvidt vi kan se konsekvenser i det arkeologiske materialet av klimaendringen som kalles den lille istiden, rundt år 536, er avhengig av hvor godt vi kan fange endringene i gjenstandene. Det krever en kronologi med klare og brukbare definisjoner av siste fase i folkevandringstid og første fase i merovingertid. Det er også en fordel om det inngår gjenstander som finnes i, og kan binde sammen, større områder – og gir grunnlag for en overregional kronologi.

En gjenstandstype som kan tilføre kunnskap om overgangen, er småspenner av form som Haakon Sheteligs (1911) typer figur 23–26, 29–32 (figur 1) – spenner av kopperlegering med firesidig plate og spadeformet fot (heretter *vår spennetype*). De inngår blant Sheteligs «Smaa spænder», og de tilhører typene som på slutten av folkevandringstiden overtar for de korsformede som parspenner og tredjespenne. Spennetyper har vært diskutert i arbeidet til Shetelig samt i en artikkel av Anna Bitner-Wróblewska fra 1995 og i en bok av samme forfatter fra 2001. Det er imidlertid behov for en mer systematisk gjennomgang av daterende elementer med tanke på nyere faseinndeling og en klarere typedefinisjon. I det følgende vil vi gi en oppdatert oversikt over disse småspennene i området som utgjør dagens Norge. Vi vil definere typen og plassere den kronologisk på grunnlag av akseptable kontekster og

Kontakt: Elna Siv Kristoffersen, E-post: siv.kristoffersen@uis.no

¹ Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.

² Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

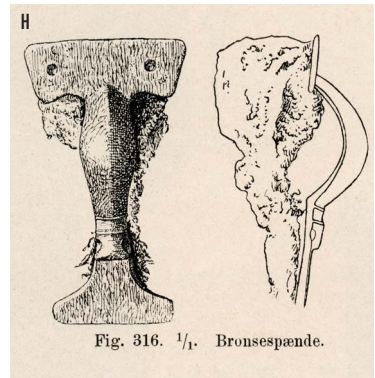
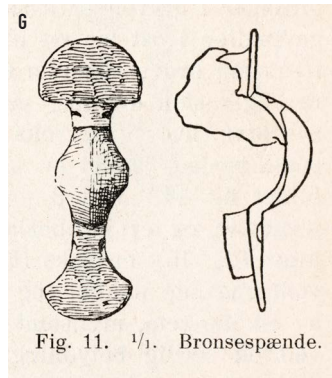
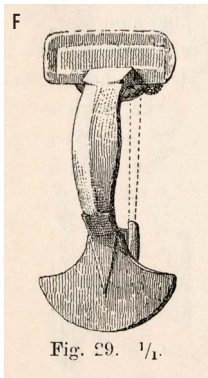
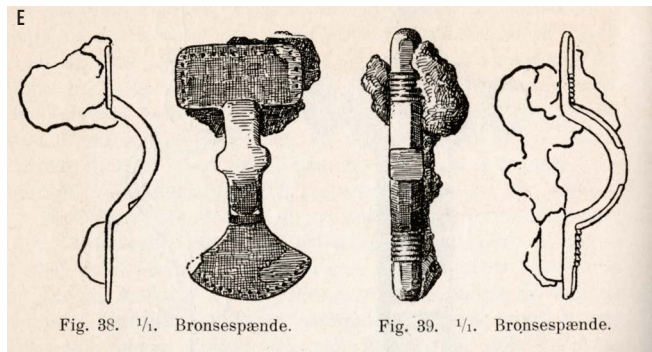
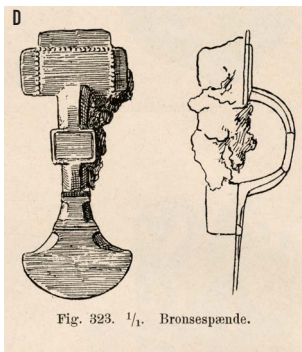
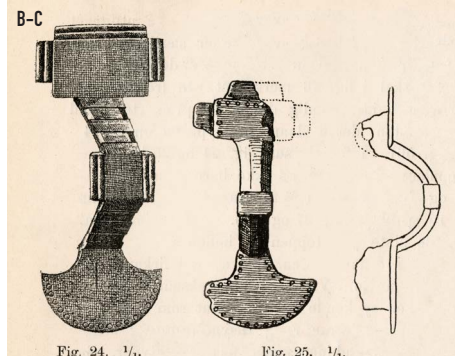
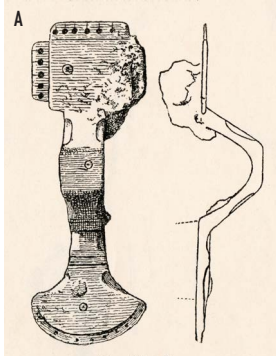
gjenstandskombinasjoner. Analysen har ikke som mål å omfatte det totale antallet eksemplarer, men vil legge et representativt utvalg til grunn. Som akseptabel kontekst for graver som er innlemmet i den kronologiske analysen, anser vi graver som er profesjonelt utgravd og dokumentert. Vi har i tillegg innlemmet graver som ut fra sammensetningen av gjenstander viser regelmessighet i forhold til det generelle mønsteret for slike graver og ikke inneholder forstyrrende elementer som kan tyde på at flere begravelser fra ulik tid er blandet sammen. Det er knyttet noe usikkerhet til graver som ikke er profesjonelt utgravd, og graver som kan være fragmenterte. Tre av gravene kan muligens bestå av flere begravelser, men er likevel tatt med, da alle gjenstander viser til samme datering. Slike usikkerhetsmomenter blir diskutert underveis. Av alle 16 funn der datering på grunnlag av kontekst kan vurderes, er 15 fra Sør- og Vestlandet.

Seks spenner er metalldetektorfunn og følgelig helt uten kontekst. Fem av disse er fra Øst-Norge og funnet forholdsvis nylig, noe som viser at dette antallet kan øke.

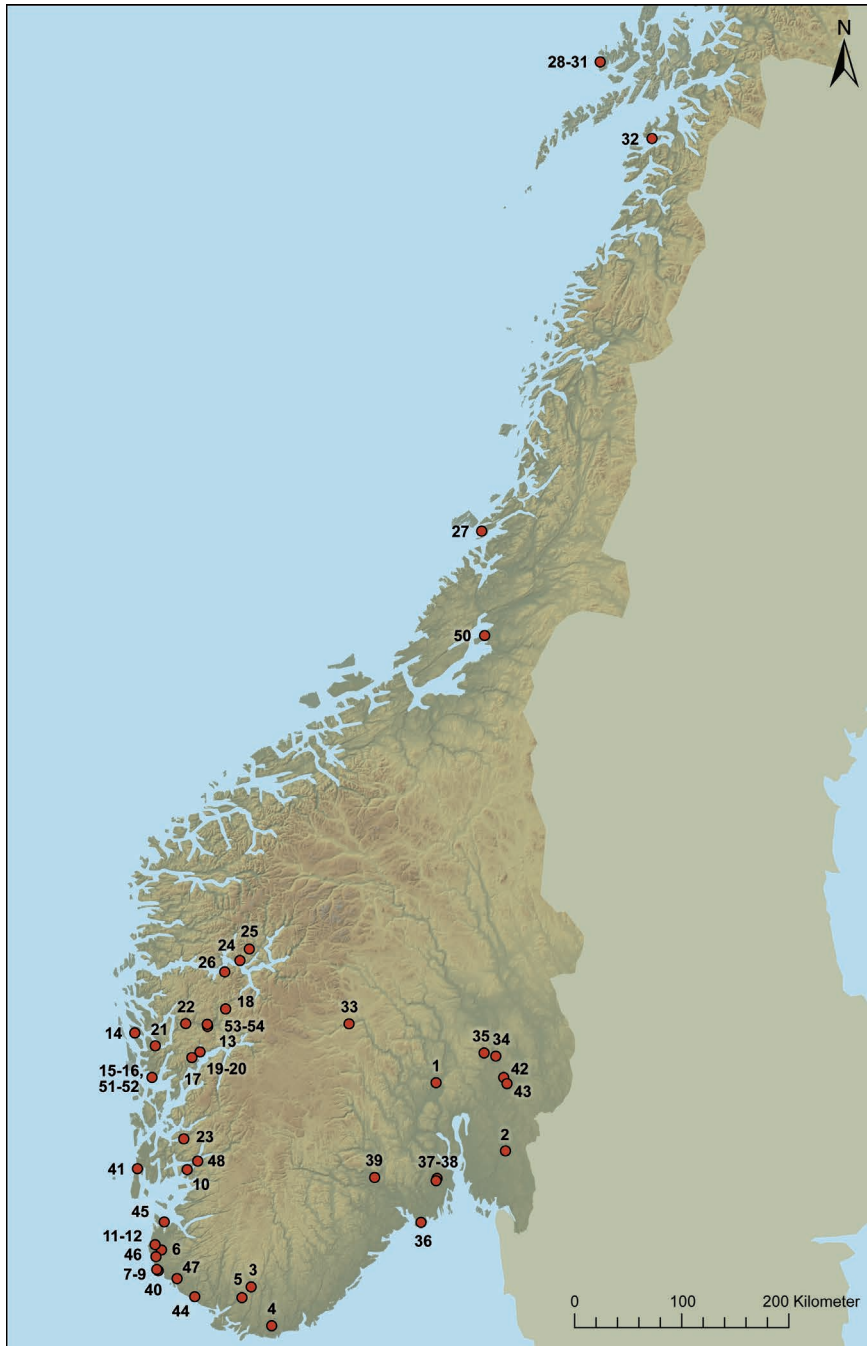
Andre sene gjenstandstyper, som Ryghs type R256-spenner med forgyllt relieffdekor, Sheteligs figur 27–28, vil også bli berørt. De har samme form som vår spennetype, og fyller også ut i figurrekken 23–32 hos Shetelig. De vil bli kort omtalt, da deres typologi og kronologiske plassering i fase D2b er behandlet tidligere (Kristoffersen 1999; 2000; 2015). Vår gjennomgang vil konkludere med en revidert og styrket definisjon av fase D2b, den siste delen av folkevandringstiden, datert til ca. 500–550 e.Kr. Den er skilt ut og definert av Elna Siv Kristoffersen i en rekke tidligere arbeider (1999, 2000, 2015, se også Kristoffersen og Magnus 2010). Fasen blir deretter relatert til merovingertidens fase 1, som dateres til ca. 550–600/650 e.Kr. (Røstad 2016:42–93), og de gjenstandstypene som regnes til den. Deretter blir forholdet mellom de to fasene og overgangen mellom eldre og yngre jernalder belyst, og det blir presentert en tolkning av hva kronologien impliserer for de samfunnsendringene som skjer ved periodeovergangen. Avslutningsvis diskuterer vi kort hvem som brukte spennene, og hvordan de ble båret. Hovedformålet med artikkelen er å gi en sammenfattende og lettere tilgjengelig oversikt over en kompleks kronologidiskusjon.

Geografisk utbredelse

Flere av spennene av vår type som er kommet til i de senere år, er fra områder der de før var sjeldne. Dette muliggjør en korrelering med videre geografisk gyldighet. Bitner-Wróblewskas utbredelseskart (2001, figur 34) viste allerede at de finnes over et forholdsvis stort område i det som er dagens Norge, med enkelte forekomster i Danmark og Sverige. Konsentrasjonen til den sørlige, norske Nordsjøkysten og Sørvestlandet er imidlertid klar. Det uttrykker hun også ved typebetegnelsen *Horr/Kvassheim*. Gjennom de senere årene er bildet likevel noe endret ved at flere spenner er kommet til gjennom detektorfunn. Dette viser at typen også finnes utbredt i indre Østlandsområder i tillegg til tidligere registrerte forekomster i Nord-Norge og Trøndelag (figur 2). Samtidig øker funnene fra Skandinavia utenfor Norge (Christiansen 2008; Christiansen og Sarauw 2014:132–133; Hårdh 2003:53–54; Sarauw 2019:153–154).

Figur 1 Småspenner av kopperlegering med firesidig plate og spadeformet fot: a) Lunde, Farsund k., Vest-Agder (B4234); b) Stoveland, Mandal k., Vest-Agder (C8917); c) Gjukastein, Voss k., Hordaland (B661). Etter Shetelig 1911: figur 23–25. d) Døsen, Os k., Hordaland (B6090 II). Etter Shetelig 1912: figur 323. e) Nedre Byrkjeland, Kvam k., Hordaland (B6658). Etter Shetelig 1917: figurene 38–39. f) Bråten, Ringerike k., Buskerud (C5163). Etter Shetelig 1911: figur 29. g) Hove/Voll, Vik k., Sogn og Fjordane (B6691 I). Etter Shetelig 1917: figur 11. h) Spenne med rett avsluttet fot: h) Døsen, Os k., Hordaland (B6090 I). Etter Shetelig 1912: figur 316.

Figur 2 Kart over utbredelsen av småspenner med firesidig plate og spadeformet fot. Illustrasjon: Ingvild Tinglum Bøckman. Grunnlag © Kartverket.

Typologi

Eldre arbeider

Shetelig (1911:58–68) regner spenner av type figur 23–26, 27–32 til en utviklingsrekke han betegner som «De smaa bronsespænder som opstaaer ved efterligning av pragtspænder med relieffornamenter». Spenner med firesidig plate, spadeformet fot og firesidig parti på bøyletoppen ser han som en ny, konstant type som finnes i et stort antall graver fra det 6. århundre. Han påpeker som et særlig betegnende trekk at platen har en lavereliggende rand omkring et høyere midtparti – et trekk han mener kan følges gjennom hele utviklingsrekken.

Thorleif Sjøvold behandlet spennetyper i sammenheng med de små, likearmede spennene og under betegnelsen R246 og Sheteligs småspenner figur 29, 23 og 31–32 (Sjøvold 1962:167), og omtaler fem spenner i det nordnorske materialet. Han anser ikke at de respektive gravene utgjør noe godt dateringsgrunnlag, men at de sannsynligvis tilhører det 6. århundre. Sjøvold ser Vest- og Sørvest-Norge som spennetyperens sentrale utbredelsesområde og etterlyser en mer systematisk gjennomgang av typen.

Bitner-Wróblewska har gruppert 27 spenner under betegnelsen «Square-headed brooches with spade-like foot, Type Horr/Kvassheim» (Bitner-Wróblewska 2001:70–74, 193–194. plansje XLVI-LI). Hun definerer dem slik:

[...] small square-headed fibulae. Their foot features a semicircular occasionally markedly expanded fan-like plate. [...] The foot is frequently stamp-decorated. Analogically to cruciform brooches discussed above there is often a rectangular metope on the top of the bow. The square-headed fibulae are made of bronze. Their length is from 4.5 to ca. 6 cm.

(Bitner-Wróblewska 2001:70)

Bitner-Wróblewska ser en sammenheng med baltiske spenner ut fra formen på foten og det firesidige partiet på bøylene. Hun relaterer dem til Egil Bakkas fase IV og Bemmann og Hahnes Nerhus-fase (520/30–560 AD) (Bitner-Wróblewska 2001:73–74).

Vår inndeling og typologi

Typologien som legges til grunn i det følgende, bygger på de eldre arbeidene, men med enkelte presiseringer og tillegg. Materialgrunnlaget er øket til totalt 50 spenner, hvorav 41 hele spenner og ni fragmenter (se katalogen bak)¹, og flere nyanser i form og dekor er fremkommet. Fragmentene kan på grunnlag av form og dekorelementer regnes til vår type. De vil imidlertid ikke bli lagt til grunn for typebestemmelse eller slutninger om datering. Utenom disse foreligger fragmenterte spenner som ikke kan defineres sikkert. De holdes utenfor analysen. Spenner av Ryghs type 246 regner vi til hovedgruppen, da de ligger nær denne, og de teller to spenner fra henholdsvis Henjum (Ryghs typeeksemplar) og Hove/Voll (Shetelig 1917:figur 11) (figur 1g). Rygh avbilder typeeksemplaret med avrundet plate, mens Shetelig åpner for at disse har hatt en firesidig plate (Shetelig 1911: figur 31–32).

Spennenes formelementer er plate, bøyle og fot (for eksempler se figur 1, 3–4):

Platen på de fleste spennene er mer eller mindre rektangulær, ofte med et nedsenket parti som rammer inn platen. Dette partiet kan relateres til borden på den ene varianten av R256-spennene med relieffdekor (figur 5). En mindre gruppe har en mer kvadratisk plate, og enkelte rektangulære plater er smalere enn gjennomsnittet. Det forekommer innskårne hjørner i det nedsenkede partiet. Det er vanlig med stempeldekor langs platens kant; enkle

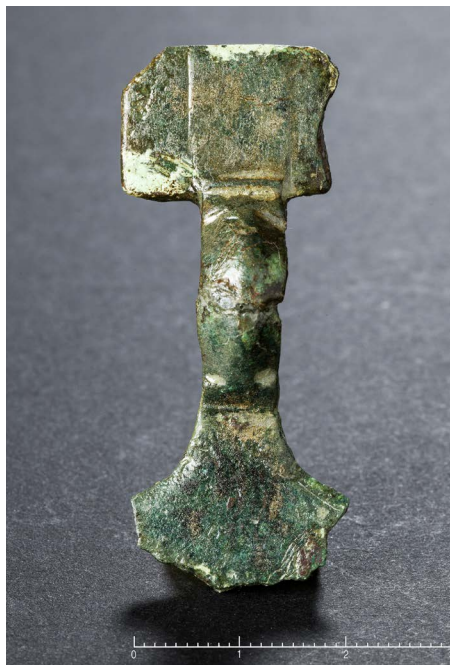
punkter, punktsirkler, bue- eller perleliknende stempler. På flere av de rektangulære platene forkommer også tresidige, opphøyede forlengelser av bøylene.

Bøylen er båndformet, utvidet, rygget eller med opphøyet midtlist. Avfaset sidekant forekommer. Bøylen kan være oppdelt eller sammenhengende. Den kan være oppdelt ved rektangulære felt og/eller profiler, av og til med innskårne hakk. Dette er vanligst i de laveste delene av bøylene, mot platen og foten, men finnes også mot bøyletoppen. Et vanlig element er det kvadratiske eller rektangulære feltet på bøyletoppen som kan være like bredt som bøylen, men enkelte er også bredere enn denne. Feltene kan ha en nedsenket ramme. På de minste og enkleste spennene er dette feltet falt bort, og bøylen er ikke oppdelt (figur 1f–g, se også figur 4). Firesidige felt på bøyletoppen er også vanlig på R256-spennene med relieffdekor, noe Shetelig legger vekt på (Shetelig 1911:66) (figur 5–6).

Fotens spadeform varierer noe i proporsjoner/bredde-høydeforholdet. Sidene kan være utsvunget eller rette, og hjørnene spisse eller avrundet. Et vanlig trekk er, som vi så ved platen, at en opphøyet, tresidig forlengelse av bøylene går ut på foten. Dette gjelder spenner

Figur 3 Spenne med rektangulær plate med nedsenket ramme og innskårne hjørner, rektangulært felt på bøylene og spadeformet fot med tresidig forlengelse av bøylene, fra Torper, Eidsberg k., Østfold (C10919). Foto: Kirsten Helgeland, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Figur 4 Spenne med rektangulær hodeplate og spadeformet fot, fra Nord-Braut, Klepp k., Rogaland (S2451). Foto: Annette Øvrelid, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.

med rektangulære plater. Stempeldekor forekommer, som punktsirkler og buestempler, langs hele fotens kant eller bare langs nedre kant. Enkelte spenner har en avfaset kant i fotens øvre del. Fire spenner har en tapp som springer ut fra fotens nedre del, noe som også finnes i R256-spennene og i de samtidige, likearmede spennene (se nedenfor). Et nedsenket parti rundt foten forekommer.

Spennene varierer i størrelse, men de fleste måler fra 4 til i underkant av 6 cm. To spenner skiller seg ut, nemlig Lunde-spennen (figur 1a), som måler 6,8 cm, og den ene Ramberg-spennen (Ts 2139) som er 7,5 cm lang. Lunde-spennen har lang bøyle.

Varianter?

Selv om det er tendenser til ulike grupper innenfor typen, for eksempel ved at de med mer kvadratisk plate skiller seg ut også ved andre trekk, gir ikke dette grunnlag for å definere varianter. Shetelig (1906) og senere Martina-Johanna Bode (1998:25–42, 57–60) har vist at klassifisering av korsformede spenner bør bygge på formelementene plate, bøyle og fot hver for seg og ikke på spennene som helhet. Antakelig har håndverkeren hatt et utvalg plater, bøyer og fletter som kan være satt sammen på ulike måter. Dette kan være tilfelle også for vår spennetype.

Relatert type med rett avsluttet fot

Proporsjoner og den tresidige forlengelsen av bøylene på plate eller fot relaterer en liten gruppe med rett avsluttet fot til vår type. Disse kommer i tillegg til de 50 spennene og blir innlemmet i analysen: Døsen (to spenner) (figur 1h) og Bolstad (Sjøvold 1966:8) samt muligens Hæve. Spennene fra Døsen har smale, rektangulære plater med hull mot hvert øvre hjørne. De har en svakt utvidet og lett rygget bøyle. Foten har tresidig form med avrundede hjørner og rett avsluttet ende, og den har et avsmalnende parti med profiler mot bøylene. Spennen fra Bolstad har en forholdsvis smal, rektangulær plate med en opphøyet tresidig forlengelse av bøylene. Bøylene er rygget og svakt utvidet. Den har et smalt rektangulært felt med innskårne hakk mot platen og profiler mot foten. Foten har en smal, rektangulær form med avrundning i de nedre hjørnene. Det kan ikke utelukkes at spennen fra Hæve har vært likearmet, fordi platen mangler, men den blir likevel tatt med her som et mulig eksemplar, da den har detaljer som knytter den til denne gruppen. Bøylene er utvidet og rygget. Den er profilert i overgangen til foten. Foten har samme form som spennene fra Døsen, men er bredere. Den har en opphøyet, tresidig forlengelse av bøylene.²

Kontekst og kronologi

Shetelig anså at småspennetypen med firesidig plate oppsto i slutten av det 5. århundre og fortsatte å utvikle seg gjennom det meste av det 6. århundre (Shetelig 1911:61–66). Sheteligs kronologi ligger imidlertid litt sent, og årstallene kan i forhold til nyere kronologiske system trekkes noe tilbake (korrelert i Kristoffersen 2000:tabell 1). Han regner spennen fra Lunde (figur 1a) som et tidlig eksemplar. Spennene fra Stoveland, Gjukastein (figur 1b–c) og Stedje viser variasjoner, men likevel fremstår formen, ifølge Shetelig, som fast og karakteristisk. Det profilerte båndet ved overgangen til foten på Stedje-spennen regner han som et sent trekk. Sene trekk er også at den firesidige platen på bøyletoppen og det nedsenkede

partiet på platen faller bort. Han ser nemlig sine figurer 29–32 som en ytterligere forenkling av formen, også med hensyn til dekor.

Av de 50 spennene er 14 løsfunn og 36 fra gravfunn. 19 av spennene er fra 16 gravkontekster som vil bli vurdert kronologisk ut fra gjenstandskombinasjoner. Vi har vurdert kontekstene som akseptable, selv om det hefter en viss usikkerhet ved flere av dem. Dette vil det imidlertid bli tatt høyde for fortløpende.

Av de 16 gravene har 14 daterende gjenstander som spannførmede leirkar, R256-spenner med forgylt relieffdekor, relieffspenner og likearmede spanner. I kombinasjonene inngår også spanner med rett avsluttet fot. Korsformede spanner er sjeldne i kombinasjonene, men en mindre gruppe med spadeformet fot forekommer, samt enkelte tilfeller med dyreformet fot.

Spannførmede kar

Vår spennetype inngår i kombinasjon med spannførmede kar i 14 graver. Ett kar er C1-type og to kar er C3-typer. De resterende er D-kar eller skår med sen dekor, som entrelac, knotte- og perledekor. Kombinasjonene skulle dermed tilsi en datering til fase D2b. Spannførmede kar av typene C3 og D er sammen med E-kar og undergrupper av C2-karene datert til fase D2b gjennom våpenkombinasjoner (Kristoffersen og Magnus 2010, figur 3, plansjer)³. C1-kar kan være eldre.

C-kar er ifølge definisjonen hos Kristoffersen og Magnus (2010) svakt konvekse med største bukdiameter på midtre tredjedel av karet. Ytre munningsdiameter er lik eller større enn bukdiameteren. Bunn diameteren er inntil 50 % mindre enn ytre munningsdiameter. D-kar er sidbukete, mens E-kar har nærmest bolleform. C3-, D- og E-kar er kjennetegnet av brede horisontalfelt over vertikal dekor. Det vil si at feltet utgjør mellom en tredjedel og halvparten av karhøyden. Mens karenes form viser en viss regional variasjon og kronologisk forskyvning, ser horisontalfeltets bredde ut til å være et gjennomgående og overregionalt sent trekk. Det brede horisontalfeltet blir også vektlagt ved dekoren. Den er i denne fasen ofte tett og flatefyllende satt med særskilt tilskårne stempler med stor variasjon. Enkelte mønstre går igjen, men i varierte former: Entrelac-, bue- og girlander mønstre av høy kvalitet er typisk, likeledes dekor av perler og knotter. Perlestempler er også vanlig i bånd og border. Kambåndene er fint profilert med vulster og hulkiler. Godset er, i hvert fall i høykvalitetskarene, tynt og fint. Karene har gjerne jernbånd eller avsatt plass, et glatt parti i dekoren, til et slikt, under en rand som er avsluttet av en liten vulst som holder jernbåndet på plass (for mer detaljert gjennomgang, se Kristoffersen og Magnus 2010:14–15, 36–40, tabell 18).⁴

R256-spenner med relieffdekor

R256-spenner er kombinert med vår type i to graver: Kvasenheim, der de forekommer i et par, og Hove med én spenne. De er alle tre av den enkle typen uten border og med sammenhengende bøyler (se nedenfor). Både R256-spennene og vår type fungerer ofte som tredje spenne, og kan derfor tenkes å utelukke hverandre. R256-spennene er forgylte og gjerne av sølv, men av samme form som vår type. De 24 R256-spennene som er registrert, finnes i hovedsak langs Nordsjøkysten fra Vest-Agder til Møre og Romsdal, med flest funn i Rogaland (Kristoffersen 2015:figur 2). To av dem som er funnet med metalldektor i de senere årene, kommer fra områder der de før var ukjent, i Øst- og Nord-Norge.⁵

R256-spennene er dekorert med relieffornamentikk som kan defineres som sen Stil I. De er delt inn i to grupper – en variant med border utenfor plate og fot (figur 5) og en uten slike border (figur 6) (Kristoffersen 1999:108–110, figur 6.7–9, tabell 64; 2000:figur 2, tabell 4–5; 2015, 390–391, figur 2). Varianten uten border er ofte noe mindre og enklere, og har en sammenhengende bøyle uten det firesidige feltet på midten, et formtrekk som vi har sett også finnes på vår spennetype. 17 av R256-spennene finnes i kombinasjon med gjenstander som dateres til fase D2b: relieffspenner i Stadiene 5 og 6, små, likearmede spenner og sene varianter av de spannformede karene. De finnes ikke i kombinasjon med korsformede spenner.⁶

Relieffspenner

Kun i gravfunnet fra Nord-Braut inngår en relieffspenne av type som de store (Ryghs typer 257-262) i kombinasjon med vår spennetype. Relieffspennen er liten og forholdvis enkel. Den regnes til stadium 6 (Nissen Meyer 1935:44–45, 102) og fase D2b. Den ble båret, muligens som kappespenne, i tillegg til en tredjespenne, som er vår type, og parspenner av den likearmede typen. I graven er det også en beltering og hektespenne med knapper av type R268, som inngår i flere av gravene vi har behandlet. Relieffspenner er en del av rike

Figur 5 Relieffspenne av type R256 med bord rundt plate og fot og kvadratisk felt på bøylen, fra Vatland, Suldal (S2772c). Foto: Cora Oschmann, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.

Figur 6 Relieffspenne av type R256 uten border, fra Vik, Klepp k., Rogaland (S8615). Foto: Terje Tveit, Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.

smykkeutstyr, og sene eksemplarer finnes kombinert med R256-spenner som par- og tredjespenne i tre tilfeller: Ågedal, Audnedal, Vest-Agder (B3410), Indre Ålvik, Kvam, Hordaland (B6899) og Kvåle, Sogndal, Sogn og Fjordane (B6516). Sene relieffspenner er også kombinert med likearmede spenner.

Likearmede spenner

Vår type spenne er kombinert med likearmede spenner i fem graver (se eksempel på figur 1e). Gjenstandene i gravfunnet fra Grindheim representerer trolig flere sammenblandede begravelser, der de samlet gir datering til D2b. Det kan tenkes at vår type og de likearmede kan utelukke hverandre, da begge ofte opptrer i par. Imidlertid er likearmede spenner mer vanlige som parspenner, og vår type som tredjespenne, selv om par finnes i to graver (Kvasseheim og Døsen).

Små likearmede spenner inngår i Sheteligs «Smaa spænder». Spennetypen utvikles ved at bøylen øvre ende blir forlenget over nålespiralen og får lik form som foten (Shetelig 1911: 84–88). Til disse regnet Shetelig de såkalte «næbformete» (hans figurer 69–72). Han skriver at de neppe kjennes i funn fra før midten av det 6. århundre, og at de ikke går inn i det 7. århundre (en datering som skal trekkes noe tilbake i tid, se ovenfor). Shetelig ser ingen sammenheng mellom disse likearmede spennene og den likearmede typen som blir vanlig i merovingertiden (se nedenfor om merovingertidsspenner). Elna Siv Kristoffersen (1999: figur 6.2.) har tidligere regnet alle småspenner som har identisk utforming av begge armene til de likearmede. Det innebærer en utvidelse av Sheteligs gruppe med spenner med endeplater i begge ender.⁷ Atle Jensen (1998:32) har definert likearmede spenner slik: «En spenne er likearmet dersom den består av en bøyle, og to armer (eller endeplater) og begge armene (endeplater) er tilnærmet identiske». Da inkluderes den lille gruppen som er «nær de likearmede» i hovedgruppen, og det forenkler klassifiseringen på en oversiktlig måte. Avgrensningen mot enkelte spenner i gruppen med spadeformet fot blir imidlertid ikke alltid helt klar. Likevel vil Jensens definisjon bli benyttet i det følgende – og likearmede og nær likearmede spenner blir slått sammen.

Likearmede spenner inngår i kombinasjon med relieffspenner i stadium 6, relieffspenner av type R256, og da fortrinnsvis med de enkle formene, og med de sene typene av spennformede kar (Kristoffersen 1999:98–103, tabell 6.3, figur 6.2–6.3; Kristoffersen og Magnus 2010:64–67, tabell 194). Av de 41 eksemplarene som inngikk i analysen fra 1999, forekom én i kombinasjon med korsformet spenne, nemlig i graven fra Byrkjeland, der to spennformede kar likevel gir entydig sen datering for nedleggelsen. Antall likearmede spenner har økt gjennom metalldetektorfunn, og de blir funnet i områder der de før var sjeldne, som i Øst-Norge.

Korsformede spenner

Korsformede spenner er en type som er sjelden i gravene fra fase D2b. De forekommer i kombinasjoner med vår type i fem graver. I gravfunnet fra Gjukastein er sannsynligvis flere begravelser blandet, og konteksten inkluderer også en tidlig ryggknappspenne. Denne funnkombinasjonen må derfor anees som usikker, selv om et spennformet kar med perledekor sannsynligvis hører sammen med spennen av vår type. Tre av de korsformede spennene i de resterende gravene har spadeformet fot og ornamentale detaljer som knytter dem til vår type (se også Bitner-Wróblewska 2001;1995: figur 7 og 9). Denne typen korsformede

spenner er gjerne datert til sent i perioden. Shetelig betegner typen som hybrid med spadeformet (*semicircular*) fot. Han skriver at den kommer inn i fase III, men at den fortrinnsvis hører til de seneste formene, i hans fase IV (Shetelig 1906:153; se også Bitner-Wróblewska 1995:7 med referanser). Våre kombinasjoner tyder på at de korsformede spennene med nevnte trekk, går noe lenger frem i tid enn hovedgruppen. I angelsaksisk materiale har korsformede spenner i Toby Martins gruppe 3 og 4, datert til 475–560/70, nettopp denne avslutningen på foten (Martin 2015:128). En av våre graver med korsformede spenner er Lunde, der vår spennetype ifølge Shetelig er en tidlig form. En annen mulighet er derfor at graven, og de tidlige eksemplarene av vår type, kan være noe eldre og gå tilbake til 400-tallet. Graven inneholder mange ulike spenner, og kan også være blandet sammen av to eller flere ulike begravelser.

Shetelig skriver at «de korsformete opphører i løpet av første halvdel av 6. Århundre» og blir erstattet av småspenner av ulike typer (Shetelig 1911:86). Mangel på korsformede spenner er et negativt kriterium som har inngått i definisjonen av fase D2b (Kristoffersen 1999; 2000; Kristoffersen og Magnus 2010). De er sjeldne i kombinasjoner med gjenstandstyper som regnes til denne fasen, men finnes, som vi har sett, likevel i enkelte graver der korsformete spenner er kombinert med gjenstander som kjennetegner fasen.⁸ Da har de ofte, men ikke alltid, en spadeformet fot.

Kort oppsummering: datering av vår type og relaterte spenner

Spennene av vår type med firesidig plate og spadeformet fot finnes, som vi har sett, i 13 graver med en entydig sen datering. De er kombinert med sene spannførmede kar av type C3 og D-kar i tolv tilfeller, og ett gravfunn, fra Stoveland i Vest-Agder, inneholder kun ett kar, og det er spannførmet (se nedenfor). De er funnet sammen med relieffspenner av type R256 i to tilfeller, begge av den sene typen uten border og med sammenhengende bøyle, og i ett tilfelle med en relieffspenne av typer som de store i stadium 6. I fem graver er spennetypen kombinert med likearmede spenner. Endelig er de kombinert med korsformede spenner i minst tre, muligens fem, graver. Tre av disse spennene har spadeformet fot og dekor som også forekommer på vår type. Alt i alt gir dette en datering til siste fase i folkevandringstid, D2b.

De fire spennene av den relaterte typen med rett avsluttet fot er kombinert med likearmede spenner i gravfunnene fra Døsen og Hæve. I Hæve er det to likearmede spenner. Bolstad-spenneren er kombinert med en spenne av vår type (IIf) og et spannførmet leirkar av D3-typen med sen knottedekor. De to, noe ulike, spennene ser ut til å være båret som et par ved skuldrene til den døde.⁹ Spennene fra Døsen er funnet sammen med en relieffspenne i stadium 6, et spannførmet kar av type D3 med dekor som i Bolstad-graven, samt en bulevase. Som vanlig i disse sene gravene er det hektespenner med knapper av type R268. Knappene fra Døsen-graven har en noe avvikende, men trolig sen form. Kombinasjonene støtter dermed opp om dateringene vi har gitt hovedgruppen.

Fase D2b – revidert definisjon

Flere gjenstandstyper som forekommer i kombinasjon med spenner av vår type, er datert til fase D2b, siste fase i folkevandringstid, som tilsvarer perioden 500–550 e.Kr. Vi kan dermed føye vår type til listen av gjenstandstyper som definerer denne fasen:

- Spannformete kar av typene C3, D og E
- Likearmede spenner
- Småspenner av kopperlegering med firesidig plate og spadeformet eller rett avsluttet fot
- Relieffspenner i stadium 5 og 6
- Relieffspenner med spadeformet fot (R256)
- Plateringer i sølv og bronse
- Våpen i Snartemo- og Nerhus-gruppen
- Fravær av korsformede spenner

I forbindelse med bearbeidelsen av et gravfunn fra Sande, Farsund i Vest-Agder (Vedeler mfl. 2018) er det foreslått at graver med et spannformet kar som eneste type leirkar, i hvert fall i dette fylket, kan være en indikasjon på en datering til fase D2b. Den mer ordinære keramikken er i hovedsak ute av bruk, bortsett fra bulevaser (Fredriksen mfl. 2014).

Variasjon i utformingen av en gjenstand kan være betinget av avstand i tid, men også av rom. Det er tidligere vist at ulikheter mellom spannformede kar også skyldes romlig variasjon, og det igjen betyr større grad av samtidighet mellom ulike kar (Kristoffersen og Magnus 2010:81). Det aktualiserer en komprimering av folkevandringstiden, og overgangen ble derved trukket tilbake fra 575 til ca. 550 e.Kr.

Første fase i merovingertid

Første fase i merovingertid, *fase 1*, ansees å dekke tidsrommet ca. 550–600/650 e.Kr. (Røstad 2016) hvis vi velger å følge Mogens Ørsnes' (1966) og Karen Høiland Nielsens (1999) absolutte dateringer. Smykkematerialet i den tidligste fasen av merovingertid karakteriseres i norsk sammenheng spesielt av koniske spenner. Andre smykketyper som tilhører denne fasen, men som ikke er fullt så vanlig forekommende som de koniske, er små likearmede spenner av merovingertidstype, s-formede spenner, såkalte rovfuglspenner (Ørsnes' type L3) og ryggknappspenner (Gudesen 1980; Røstad 2016; Vinsrygg 1979). Gjennomgangen ovenfor av gravkontekstene der vår type opptrer, har vist at typen ikke finnes i kombinasjon med noen av disse tidlige merovingertidstypene. Et mulig unntak er, som nevnt ovenfor, gravfunnet fra Gjukastein, hvor det inngikk en prototype av en ryggknappspenne sammen med en spenne av vår type. Her var imidlertid gravkonteksten preget av en sammenblanding av flere gravlegginger. Funnet er likevel interessant, da kombinasjonen av vår spennetype og den tidlige ryggknappspennen i teorien kan representere et såkalt overgangsfunn med kombinasjon av gjenstander fra folkevandringstid og merovingertid. Det generelle fraværet av merovingertidstyper i gravkontekstene gjennomgått ovenfor, tyder likevel på at vår spennetype har utgått før eller samtidig med at de tidligste merovingertidstypene blir tatt i bruk. Dette stemmer godt overens med tidligere konklusjoner når det gjelder bruken av koniske spenner, da kun ett funn, muligens to, har omfattet folkevandringstidens gjenstandstyper. I begge tilfeller dreier det seg om spannformede kar (Røstad 2016:79).

Det var lenge et problem i fastsettingen av periodeovergangen folkevandringstid – merovingertid at funn av typiske smykketyper fra den tidligste fasen av merovingertid nesten fullstendig manglet på Sør- og Sørvestlandet. Fravær av funn fra Rogaland var spesielt påfallende, da dette fylket markerer seg med svært mange smykkefunn gjennom hele folke-

vandringstiden. Dette forholdet ble forklart ved at relieffspenner og andre typiske folkevandringstidstyper av smykker fortsatt var i bruk i vest, mens nye merovingertidstyper ble introdusert i øst. I denne forbindelsen ble det også lagt vekt på manglende funn av tidlig Stil II i Vest-Norge (Solberg 1981:169–170). Dette bildet kan nå modereres gjennom blant annet flere nye funn i Rogaland av merovingertidstyper, for eksempel koniske spenner med geometrisk dekor, som er den vanligste spennetyper i Norge i begynnelsen av merovingertiden¹⁰. Koniske spenner har også en jevn utbredelse i vestlandsfylkene Hordaland, Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal. Flere av de vest- og sørvestnorske funnene er dessuten dekorert med stil II-ornamentikk av tidlig type, en mulig nordskandinavisk versjon av stil B (Røstad 2016)¹¹. Dessuten er stempelornamentikken på de koniske spennene med geometrisk dekor beslektet med den som finnes på våpenutstyr fra tidlig merovingertid (det såkalte Åker-komplekset). Bildet av en forlenget eller opprettholdt folkevandringskultur i vest blir derved vanskelig å holde fast på.

Overgangen folkevandringstid – merovingertid

Det har vært diskutert hvorvidt det skal skilles ut en fjerde fase av folkevandringstiden (Bakka 1973), og hvorvidt en slik fase skal regnes som en overgangsfase, den såkalte Nerhus-fasen, som flere skandinaviske arbeider har operert med basert på ulike kriterier (Bemmann og Hahne 1994; Jørgensen 1999)¹². Den foreslåtte fasen kunne potensielt sees i sammenheng med overgangsstile som *Schlaufenornamentik* (Roth 1973; 1975) og *Bandornamentik* (Näsman 1984), som plasseres mellom Stil I og II¹³. Imidlertid har andre arbeider vist at utskillelsen av fasen hviler på få funn og usikre kontekster (Myhre 2005; Røstad 2016).

Dette er også vårt standpunkt i denne artikkelen. Vi vil likevel redegjøre for argumenter som på sikt vil kunne underbygge påstanden om en fjerde fase. Flere gjenstandstyper som regnes til fase D2b, kan deles opp i to typologiske grupper som synes å ha kronologisk relevans, der følgende gjenstandstyper kan skilles ut som yngre: enkelte av de spannformede karene som D- og E-kar med knottedekor ordnet i trapesformede felt, relieffspenner med rund knapp på bøylene og ornamentikk som kan knyttes til de nevnte overgangsstilene (Kristoffersen og Magnus 2010:79–81), varianten av R256-spennene uten border og plate på bøylene, samt forekomst av plateringer (Bøe 1931; Kristoffersen 2000:81). Selv om det finnes slike enkeltgjenstander, blir dette bildet mindre tydelig når gravkontekstene og gjenstandskombinasjoner tas i betraktning. Det blir også mer problematisk om målet er en overregional kronologi.

En viss endring av formene gjennom D2b er det rimelig å regne med, muligens med opptak av elementer som i andre områder regnes til merovingertid. Det finnes overlappende funn som kombinerer gjenstander fra folkevandringstid og merovingertid, for eksempel er koniske spenner funnet i kombinasjon med skår av spannformede kar fra folkevandringstid (se for eksempel Vinsrygg 1972). Det er sannsynlig at utskiftningen av smykkemoter har foregått gradvis, og at endringer skjer fortere i enkelte områder enn i andre. Et område der smykkemotene synes å ha holdt seg lenger enn i mange andre områder, er Sogn. Dette viser seg blant annet i at enkelte konservative gjenstandsformer ble utformet med nye trekk, for eksempel relieffspenner, som fikk bøyleknapp og båndfletningsdekor. Dette er trekk om gjenfinnes i forbindelse med merovingertids gjenstandsformer eller stiler. For eksempel

opptrer bøyelknappen på ryggknappspenner fra merovingertid (Kristoffersen og Magnus 2010:77–80, 93–95 med referanser). Situasjonen tyder imidlertid ikke på at det eksisterer en tidsmessig forskyvning mellom vestlige og østlige områder i Norge som dekker en hel fase, slik enkelte tidligere har antatt (se også Myhre 2005:298). Alt i alt viser denne oversikten at det ikke er grunnlag for å etablere en overgangsfase, men at det finnes enkelte overgangsfunn, selv om disse er få (se Røstad 2016). Det foreligger imidlertid visse indikasjoner innenfor fylker som Rogaland og Vest-Agder som på sikt, med nye funn med gode kontekster, kan vise seg å bli utslagsgivende, også i større områder, i spørsmålet om en fjerde fase av folkevandringstiden.

Gjennomgangen ovenfor viser dermed at i løpet av en kortere periode rundt midten av 500-tallet avvikles en rekke gjenstandsformer og erstattes av nye i hele det området som omfatter dagens Norge. Dette materielle skillet er relativt skarpt innen hele området, selv om endringene som nevnt trolig har foregått gradvis og til dels ulikt i forskjellige regioner. Den lille istiden er skissert som en periode med uår, hungersnød og pandemier/epidemier (se bl.a. Gräslund 2008, samt Gräslund og Price 2012), som resulterte i en befolkningsnedgang og etterfølgende samfunnsendringer (oppsummert hos Røstad 2018:74). En av endringene dette medførte var teknologiske brudd i bl.a. overleveringen av håndverkstradisjoner (Fredriksen m.fl. 2014; Kristoffersen og Magnus 2010; Kristoffersen og Pedersen – upublisert tekst; Røstad 2018). På denne bakgrunnen vil det være rimelig å anta at slike endringer ville manifestere seg i den materielle kulturen etter en 10–15 års tid. En slik prosess vil også kunne ha foregått i ulikt tempo avhengig av hvor hardt rammet et område var, eller ut fra hvordan det ble påvirket, f.eks. når det gjelder ernæringsmessige og/eller sosiale forhold. Bortfall av en eventuell elite i et område vil eksempelvis kunne få konsekvenser for utførelsen av håndverk, slike som smykkekunst og våpensmiing, som i stor grad ble styrt eller kontrollert av dette samfunnssjiktet (se f.eks. Fredriksen mfl. 2014). Etter en overgangsperiode der vi først og fremst gjenfinner et etterslep av en utdøende smykketradisjon, i enkelte tilfeller, som i Sogn, i kombinasjon med nye elementer, ser vi et samfunn som i økende grad er i stand til å gjenoppta håndverksmessige tradisjoner og samtidig skape noe nytt. Dette gjenspeiles bl.a. i innføringen eller oppkomsten av nye smykketyper og -former. En slik kreativitet representerer opptakten til en ny tid.

Spennetypens bærere på grensen til en ny tid

På grunnlag av smykkenes kvalitet vil vi forsøke å nærme oss personene som bar disse spennene. I denne sammenhengen vil det være relevant å undersøke i hvilken grad spennene med firesidig plate og spadeformet fot er kombinert med andre smykker, og i så fall kvaliteten på de samlede smykkesettene. Blandede graver som ble regnet med i den kronologiske analysen, må vi se bort fra her. De 14 kombinasjonene vi står igjen med, inkludert den med relaterte spanner fra Døsen med rett avsluttet fot, fordeler seg i fire grupper: 1) smykkeutstyr der forgylte relieffspanner av type som de store (R257–262) eller de mindre R256 inngår; 2) smykkesett med bronsespanner og forgylte hektespenneknapper; 3) smykkesett med mer enn én spenne, alle av bronse; 4) graver der vår type er eneste spenne.

Forgylte relieffspanner med dyreornamentikk har gjerne vært tilskrevet periodens elite. I siste fase av folkevandringstid varierer imidlertid relieffspennenes kvalitet (Kristoffersen 2000). Hvorvidt dette skal tilskrives større grad av sosial variasjon hos kvinnene som brukte

dem, og om dette igjen bærer bud om et mer egalitært samfunn, er usikkert (se også Røstad 2016:317, 339). De to 'store' relieffspennene som inngår i kombinasjonen med spenner av vår type og de relaterte fra Døsen, er imidlertid relativt små, begge er 8,2 cm lange, og de har ornamentikk av enkel kvalitet. Riktignok er spennen fra Nord-Braut av sølv. De to andre kombinasjonene inneholder små eksemplarer av typen R256. Alle de fire gravfunnene inneholder belteringer. På belteringen fra Døsen-graven har det hengt nøkler av bronse. Tre av gravene inneholdt hektespenner med forgylte knapper, og en av dem, den fra Kvasheim, hadde en gullbrakteat. Kombinasjonen av relieffspenner, nøkler/belteringer og brakteater går igjen i flere av periodens rikeste kvinnegraver (Kristoffersen 2000, 2015). I gruppene 1 og 2 forekommer vår type og den relaterte typen vi har behandlet, som parspenner, i fem graver. I Bolstad-graven vet vi at de ble båret ved skulderen. Typen forekommer ikke som parspenner i gruppe 3 eller 4. Selv om belteringer og hektespenner forekommer i disse gruppene, er de langt sjeldnere enn i gruppene 1 og 2, der de inngår i nesten alle kombinasjoner. Forekomstene i gruppene 3 og 4 er heller ikke forgylte.

Spenner av vår type inngår i de fleste tilfellene i smykkesett som tyder på at de var en del av kvinnedrakten. Der typen forekommer som enkeltspenne, og eneste spenne, kan det ikke utelukkes at den også kunne bæres på mansdrakten, slik som den i gravfunnet fra Løn, der det også ble funnet spyd og pilspisser, og spennen kan i utgangspunktet ha vært kjønnsnøytral. Ellers antyder gjennomgangen at det finnes en viss variasjon når det gjelder den sosiale tilhørigheten til individene som har båret spennene. Typen gjenfinnes ikke i periodens aller rikeste graver. Disse er imidlertid sjeldne i den tilsynelatende mer egalitære perioden på 500-tallet, dvs. tidsrommet som tilsvarer utbredelsesperioden til vår spennetype. Gruppe 1, der det også inngår små relieffspenner og gullbrakteat, kan godt tilskrives eliten ved folkevandringstidens slutt. Det kan nevnes at et gravfunn fra Rivjaland, Hjelmeland i Rogaland, oppviser en kombinasjon som ville falle godt inn i gruppe 1, med relieffspenne av beskjeden størrelse og kvalitet, parspenner og tredjespenne av bronse samt smykkenåler og gullbrakteat av D-typen (se også note 6). Tredjespennen er ikke ulik vår type, men med en rudimentær nålespiral i stedet for plate. Det er godt mulig at gruppene 2 og 3 kunne tilskrives en "jevne bondestand" som utstyrte sine døde med fulle smykkesett, og også kunne bære forgylte knapper på ermene.

Konklusjon

De 50 småspennene vi har behandlet av typen med firesidig plate og spadeformet fot, er gitt en klarere typologisk definisjon. Gjennom de av spennene som inngår i akseptable kontekster, er typen plassert som definerende element i folkevandringstidens sene fase, D2b. Fasen er revurdert, og forholdet til fase 1 av merovingertid er diskutert. Vi mener at en tredeling av folkevandringstiden foreløpig må opprettholdes for en overregional kronologi med fasene D1, D2a og D2b. Innenfor fylker som Rogaland og Vest-Agder er det på sikt, ved nye funn av gode kontekster, i den typologiske utviklingen av enkeltgjenstander og gjennom kombinasjoner i enkelte gravkontekster, indikasjoner på en fjerde fase som kan skiller ut, eventuelt som en overgangsfase. Det kan være på sin plass å minne om at det er vi som, etter behov, deler gjenstander og tid opp i faser. I den fortidige og langt mer komplekse realiteten har formene endret seg kontinuerlig. De kan ha endret seg ulikt og med varierende fart i

forskjellige områder, og gjenstander har gått i arv og har havnet i graver på forskjellige tidspunkt.

Innledningsvis ble verdien av en kronologi som kunne fungere på et overregionalt nivå, fremhevet. De senere årene er den spennetypen som er blitt behandlet her, som nevnt også funnet i Skandinavia utenfor Norge. Det er et mål for fortsettelsen av dette prosjektet å bedre kunne korrelere fase D2b med kronologien i Danmark og Sverige nettopp gjennom *vår spennetype*. Derved vil vi kunne belyse endringene av gjenstandstypene fra et større område i overgangen mellom eldre og yngre jernalder.

Takk

Takk til redaksjonen, til fagfeller og Unn Pedersen for gode innspill. Vi har «lånt» uttrykk i overskriften til spennenes bærere fra den ene fagfellen.

Noter

- ¹ Antallet øker kontinuerlig ved nye metalldetektorfunn.
- ² Fire spenner med spadeformet fot der platen er erstattet av en rudimentær spiralakse i form av et rør med knopper i begge ender, har klare likhetstrekk i form og dekor med vår type, men blir ikke trukket inn i analysen da de mangler den firesidige platen: Nes Vestre, Gran, Oppland (C59709); Hurdal prestegård, Hurdal, Akershus (C52321a); Jarlsberg hovedgård, Tønsberg, Vestfold (C59347); Rivjaland, Hjelmeland, Rogaland (S2547b) (se også Shetelig 1911:70–72). Spennene fra Hurdal og Jarlsberg har den typiske tresidige forlengelsen av bøylene på foten. Dette dekorelementet finnes også på likearmede spenner fra Opstad (C59349) og Ullern Store (C57704), begge Sør-Odal, Hedmark. Endelig finnes liknende spenner med rund fot som den fra Hovin Nedre, Ullensaker, Akershus (C59525).
- ³ Dateringen av våpnene (Bemmann og Hahne 1994) er uavhengig av denne typen kar, og faren for sirkeldateringer er redusert. De utgjør derved det primære dateringsgrunnlaget.
- ⁴ Gjenstandskombinasjonene viser at det er lokal variasjon, men at enkelte C2-kar og de aller fleste C3- og D-kar hører hjemme i perioden 500–550, og fase D2b (Kristoffersen og Magnus 2010:73–74, figur 16–19). C3-karene fremstår som en overgangsform.
- ⁵ Det er kommet til tre spenner av denne typen, og antallet i de refererte artiklene er steget fra 21 til 24 eksemplarer: Rustad søndre, Elverum, Hedmark (C61404); Tranøy, Troms (Ts15702); Folkvor, Sandnes, Rogaland (S13523). De er alle metalldetektorfunn. Spennene fra Rustad og Tranøy bryter med det tidligere spredningsmønsteret.
- ⁶ I ett tilfelle, Ågedal, Audnedal, Vest-Agder (B3410), er de kombinert med et hankekar. I denne graven inngår det også et småspennepar som kan sees som en videreutvikling av de korsformede. De tre R256-spennene fra graven er alle av typen med border og firesidig felt på bøylene. I ett tilfelle er R256-typen kombinert med et C1-kar. Dette gjelder Kvassheimgraven der to små spenner uten border og med sammenhengende bøyle er kombinert med to spenner av vår type. Ellers er R256-spennene kombinert med spannformede kar av sene typer og med bulevase i ett tilfelle, Skjærpe, Hå, Rogaland (S3741). Bulevaser er den eneste typen av ordinær keramikk som opptrer i gravene helt mot slutten av folkevandringstiden (Fredriksen mfl. 2014:12–13 med referanser). I graven på Skjærpe forekommer også et entydig sent spannformet kar og to likearmede spenner (se note 13).
- ⁷ En liten gruppe med små avvikelser på foten, som et utskytende tungeparti (Sheteligs «fremskytende, trekantet flik»), er omtalt som nær de likearmede (Kristoffersen 1999:figur 6.3).
- ⁸ Se også Nornes, Sogndal, Sogn og Fjordane (B9688) og Nedre Byrkjeland, Kvam, Hordaland (B6658).
- ⁹ Fra graven kommer også en tredje spenne av liknende type der den nøyaktige plasseringen ikke er kjent.
- ¹⁰ Også et par funn i Rogaland av likearmede spenner (av Jensens 1998:type II.4) representerer smykkefunn som hører hjemme i den første fasen av merovingertid, jf. Røstad 2016, tabell 4.66.

- ¹¹ Også et spinnehjul fra Møkjåland, Iveland, Aust-Agder (C25677) er dekorert i samme nordskandinaviske variant av stil B, som viser at stilen også er utbredt på Sørlandet, selv om det foreløpig ikke er gjort noen funn av smykketyper fra tidlig merovingertid i dette fylket.
- ¹² Basert på Bemmann og Hahnes våpenkronologi har Nerhus-fasen vært skilt ut som en overgangsfase, mellom AD 520–30 og AD 560–70 (Kristoffersen og Magnus 2010:77–81 med referanse til Bemmann og Hahne 1994: 329–336; Jørgensen 1999:141, 182, 154, figur 121; Myhre 2005:296–298).
- ¹³ Ulf Näsman daterer *Bandornamentik* fra omkring 530 og inn i stil IIs periode, og regner relieffspenner med knapp på bøylene som samtidige med denne ornamentikken (Näsman 1984, 70). Innenfor de norske stadium 6-relieffspennene er det ni eksemplarer med bøylenknapp (Kristoffersen og Magnus 2010:79). Eikeland, Time (S8191) og Skjærpe, Hå (S3741) er eksempler på slike sene kombinasjoner i Rogaland. I begge gravene forekommer spennformede kar med knytter delt inn i trapesformede felt; de finnes også i våpengraven på Nerhus. Fra Skjærpe og Nerhus er det dessuten buevaser (se note 6). I graven på Skjærpe er det en R256-relieffspenne av den sene typen uten bord og med sammenhengende bøyle, samt likearmede spenner nær identiske med dem fra Eikeland. De to smykkegravene på Eikeland og Skjærpe utgjør dermed sammen med våpengraven fra Nerhus en liten regional gruppe med sammenfallende, klart sene gjenstander, og representerer en korrelering mellom smykkegraver og våpengraver innenfor de sørlige deler av Hordaland og Rogaland. Den lille relieffspennen fra Eikeland har bøylenknapp og ornamentikk, som kan knyttes til de nevnte overgangsstilene. Endelig finnes plateringer som de på Eikeland fortrinnsvis i kombinasjoner med bøylenknappspenner (Sandal, Jølster (B6656) og Hauglum, Leikanger (B8045), begge Sogn og Fjordane). I Vest-Agder kan det blant gravene med relieffspenner skilles ut en eldre del av fase D2b ved gravene på Ågedal, Audnedal (B3410) og Gyland, Flekkefjord (C7453–7463, 7539–7540, 7563) med brakteater og stadium 5-spenner samt leirkar av den ordinære, glittede keramikken. Graven på Sande representerer en yngre del, med likearmede småspenner, plateringer av sølv og kun ett leirkar i graven – det spennformede (Vedeler mfl. 2018:6–7). Dette knytter Sande-graven til våpengraven i samme fylke, Snartemo V, Hægebostad, og det foreligger derved en korrelering mellom smykke- og våpengravene også her.

Katalog: Småspenner av kopperlegering med firesidig plate og spadeformet fot

Spenner i gravkontekst (akseptable og usikre)

1. C5163 Bråten, Ringerike k., Buskerud
2. C10919 Torper, Eidsberg k., Østfold
3. B4234 Lunde, Farsund k., Vest-Agder
4. C8917 Stoveland, Mandal k., Vest-Agder
5. C28758 Moi Øvre, Kvinesdal k., Vest-Agder
6. B2534 Vestly, Time k., Rogaland
7. B4834i Horr, Hå k., Rogaland
8. B5994b Kvasheim, Hå k., Rogaland
9. B5994b Kvasheim, Hå k., Rogaland
10. S2272b Marvik, Suldal k., Rogaland
11. S2451b Nord-Braut, Klepp k., Rogaland
12. S2911 Nord-Braut, Klepp k., Rogaland
13. B661 Gjukastein, Voss k., Hordaland
14. B4568 Leirvik, Meland k., Hordaland
15. B6090 Iib Døsen, Os k., Hordaland
16. B6090 Iib Døsen, Os k., Hordaland
17. B6658c Nedre Byrkjeland, Kvam k., Hordaland
18. B6727c Løn, Voss k., Hordaland
19. B6809a Løining/Øystese, Kvam k., Hordaland
20. B6809c Løining/Øystese, Kvam k., Hordaland

21. B8649a Ytre Arna, Bergen k., Hordaland
22. B9414 IIf Bolstad, Voss k., Hordaland
23. B10202 Grindheim II, Etne k., Hordaland
24. B434 Henjum, Leikanger k., Sogn og Fjordane
25. B6375 IIa Nedre Stedje, Sogndal k., Sogn og Fjordane
26. B6691 Ib Hove/Voll, Vik k., Sogn og Fjordane
27. T14201 Varøy, Nærøy k., Trøndelag
28. Ts2134 Ramberg, Bø k., Nordland
29. Ts2135 Ramberg, Bø k., Nordland
30. Ts2136 Ramberg, Bø k., Nordland
31. Ts2137 Ramberg, Bø k., Nordland
32. Ts2675 Finnøy, Hamarøy k., Troms

Løsfunn

33. C58178 Sire, Ål k., Buskerud
34. C54951 Lynes, Eidsvoll k., Akershus
35. C59007 Hurdal prestegård, Hurdal k., Akershus
36. C19187 Aske, Larvik k., Vestfold
37. ukjent nummer, ukjent gård, Vestfold(?)
38. ukjent nummer, ukjent gård, Vestfold(?)
39. C36665a, Noradal, Sauherad k., Telemark
40. C17480 Horr, Hå k., Rogaland
41. S13927/1, Storasund, Karmøy k., Rogaland

Fragmenterte spenner som på grunnlag av karakteristiske form og/eller dekorelementer kan regnes til vår type

42. C58237 Horgen, Nes k., Akershus (fragment – halv spenne med fot) (løsfunn)
43. C59474 Fenstad, lille, Nes k. Akershus. Foten er fragmentert. (løsfunn)
44. C1129a ukjent gård, Sokndal k., Rogaland (fot og del av bøyle) (gravfunn)
45. S1883 Ramsvik/Varden, Stavanger k., Rogaland (del av fot) (løsfunn)
46. S1978 Nærbo, Hå k., Rogaland (løsfunn) (plate og bøyle)
47. S3666Be Fotland, Eigersund k., Rogaland (fot og del av bøyle) (gravfunn)
48. S5538a ukjent gård, Suldal, Rogaland (halv spenne med fot) (gravfunn)
49. S5594b Oгна, Hå k., Rogaland (løsfunn)
50. T10172c Hol, Inderøy k., Nord-Trøndelag (fot) (gravfunn)

Relatert type med rett avsluttet fot

51. B6090 Ib Døsen, Os k., Hordaland
52. B6090 Ib Døsen, Os k., Hordaland
53. B6474 IId Hæve, Voss k., Hordaland
54. B9414 IIg Bolstad, Voss k., Hordaland

Litteratur

Bakka, Egil

- 1973 Goldbrakteaten in norwegischen Grabfunden: Datierungsfragen. *Frühmittelalterliche Studien* 7:53–87.

Bemmann, Jan og Güde Hahne

- 1994 *Waffenführende Grabinventare der jüngeren römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Skandinavien. Studie zur zeitlichen Ordnung anhand der norwegischen Funde*. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 75, Mainz.

Bitner-Wróblewska, Anna

- 1995 Long-Distance – Close Connections. Norway and the Balt Lands during Migration Period. *Universitetets oldsaksamlings årbok 1993/1994*:171–189.
- 2001 *From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period*. Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa.

Bode, Martina-Johanna

- 1998 *Schmalstede. Ein Urnengräberfeld der Kaiser- und Völkerwanderungszeit*. Offa-Bücher 78. Wachholtz Verlag, Neumünster.

Bøe, Johs.

- 1931 Små meddelelser fra Bergensdistriktet II. *Bergens Museums årbok 1930, Historisk antikvarisk rekke* 5:1–37.

Christiansen, Torben Trier

- 2008 *Metal-detected Late Iron Age and Early Medieval Brooches from the Limfjord Region, Northern Jutland: Production, Use and Loss*. *Journal of Archaeology and Ancient History (JAAH)*, E-ISSN 2001–1199, no 24.

Christiansen, Torben Trier og Sarauw, Torben

- 2014 Central places in abundance? I *Wealth and Complexity. Economically specialised sites in Late Iron Age Denmark*, redigert av Reno Fiedel, Karen Høilund Nielsen og Ernst Stidsing, s. 127–142. Østjyllands Publikationer (1). Aarhus University Press, Aarhus.

Fredriksen, Per Ditlef, Elna Siv Kristoffersen og Udo Zimmermann

- 2014 Innovation and Collapse: Bucket-Shaped Pottery and Metalwork in the Terminal Migration Period. *Norwegian Archaeological Review* 47(2):119–140.

Gudesen, Hans Gude

- 1980 *Merovingertiden i Øst-Norge*. Varia 2. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Gräslund, Bo

- 2008 Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536–537 e.Kr. *Saga och Sed. Kungliga Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 2007*:93–123.

Gräslund, Bo og Neil Price

- 2012 Twilight of the gods? The ‘dust-veil event’ of AD 536 in critical perspective. *Antiquity* 86:428–443.

Hårdh, Birgitta

- 2003 Uppåkra i folkvandringstiden. I *Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra*, redigert av Birgitta Hårdh, s. 41–80. Uppåkrastudier 9. Acta Archaeologica Lundensia series in 8°, No 45, Lund.

Jensen, Atle

- 1998 Likearmete spenner. Overgangen mellom eldre og yngre jernalder i Norge – en kronologisk analyse. Upublisert hovedoppgave. Universitetet i Bergen, Bergen.

Jørgensen, Anne Nørgård

- 1999 *Waffen und Gräber. Typologische und chronologische Studien zu skandinavischen Waffengräbern 520/30 bis 900 n. Chr.* Nordiske Fortidsminder 17, serie B, København.

- Kristoffersen, Siv
- 1999 Migration Period chronology in Norway. I *The Pace of Change. Studies in Early Medieval Chronology*, redigert av John Hines, Karen Høilund Nielsen og Frank Siegmund, s. 87–96. Cardiff Studies in Archaeology. Oxbow books, Oxford.
 - 2000 *Sverd og spenne. Dyreornamentikk og sosial kontekst*. Studia humanitatis Bergensia 13. Høyskoleforlaget, Kristiansand.
 - 2015 Migration period prachtfibeln in Norway. I *Archäologie und Runen: Fallstudien zu Inschriften im älteren Futhark*, redigert av Oliver Grimm og Alexandra Pesch, s. 387–402. Schriften des Archäologischen Landesmuseums 11. Wachholtz, Neumünster.
- Kristoffersen, Siv og Bente Magnus
- 2010 *Spannformete kar. Utvikling og variasjon*. AmS-Varia, vol. 50. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger, Stavanger.
- Kristoffersen, Elna Siv og Unn Pedersen
- Upublisert tekst. In close-up view: Animal art and crafts in times of change. Kommer i Proceedings of the 69. Sachsensymposium.
- Martin, Toby
- 2015 *The Cruciform Brooch and Anglo-Saxon England*. Anglo-Saxon Studies, Volume 25. Boydell Press, Woodbridge.
- Myhre, Bjørn
- 2005 Kriger i en overgangstid. I *Fra funn til samfunn. Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen*, redigert av Knut Andreas Bergsvik og Asbjørn Engevik, s. 279-305. UBAS nordisk 1, Universitetet i Bergen, Arkeologiske skrifter, Bergen.
- Nielsen, Karen Høilund
- 1999 Female grave goods of southern and eastern Scandinavia from the Late Germanic Iron Age or Vendel Period. I *The Pace of Change. Studies in Early Medieval Chronology*, redigert av John Hines, Karen Høilund Nielsen og Frank Siegmund, s. 160–194. Cardiff Studies in Archaeology. Oxbow books, Oxford.
- Nissen Meyer, Eva
- 1935 Relieffspanner i Norden. *Bergens Museums årbok 1934, Historisk-antikvarisk rekke 4*:1–125.
- Näsman, Ulf
- 1984 Zwei Relieffibeln von der Insel Öland. *Praehistorische Zeitschrift* 59(1):48–80.
- Roth, Helmut
- 1973 Die Ornamentik der Langobarden in Italien. Eine Untersuchung zur Stilentwicklung anhand der Grabfunde. *Antiquitas* 15, Reihe 3, Bonn.
 - 1975 Die Langobardischen Goldblattkreuze. Bemerkungen zur Schlaufenornamentik und zum Stil II. I *Die Goldblattkreuze des frühen Mittelalters*, redigert av Wolfgang Hübener, s. 31–35. Konkordia, Bühl/Baden.
- Rygh, Oluf
- 1999 [1885] *Norske Oldsaker*. Faksimileutgave. Trondheim.
- Røstad, Ingunn Marit
- 2016 *Smykkenes språk. Smykker og identitetsforhandlinger i Skandinavia ca. 400–650/700e.Kr.* PhD-avhandling, Universitetet i Oslo.
 - 2018 The Immortal Brooch – The Tradition of Great Ornamental Bow Brooches in Migration and Merovingian Period Norway. I *Charismatic Objects from Roman Times to the Middle Ages*, redigert av Marianne Vedeler, Ingunn M. Røstad, Elna Siv Kristoffersen og Zanelte Glørstad, s. 73–101. Cappelen Damm Akademisk, Oslo.
- Sarauw, Torben
- 2019 *Bejsebakken. En nordjysk bebyggelse fra yngre jernalder og vikingtid*. Det kongelige nordiske oldskriftselskab, København.

- Shetelig, Haakon
- 1906 The cruciform brooches of Norway. *Bergen Museums årbok 1906. Historisk-antikvarisk rekke* 8:1–162.
 - 1911 Smaa bronsespænder fra folkevandringstiden. *Oldtiden* 1, 1910: 51–99.
 - 1912 *Vestlandske graver fra jernalderen*. Bergens Museums Skrifter, Ny række, vol. 2:1. John Griegs boktrykkeri, Bergen.
 - 1917 Nye jernaldersfund paa Vestlandet. *Bergens Museums Årbok 1916–1917, Historisk-antikvarisk rekke* 2:1–86.
- Sjøvold, Thorleif
- 1962 *The Iron Age Settlement of Arctic Norway I. Early Iron Age*. Tromsø Museums skrifter 10(1). Universitetsforlaget, Tromsø.
 - 1966 Bolstad. Inhumation burial under barrow.. *Inventaria Archaeologica*. Norway. N1, 3 (1–3). Habelt, Bonn.
- Solberg, Bergljot
- 1981 Spearheads in the transition period between the early and the late Iron Age in Norway. *Acta Archaeologica* 51, 1980:153–172.
- Vedeler, Marianne, Elna Siv Kristoffersen og Ingunn Marit Røstad
- 2018 Dressed for Ritual, Dressed for Life. A Migration-Period Grave from Sande in Norway. *Medieval Archaeology* 61(2):1–27.
- Vinsrygg, Synnøve
- 1972 Ei ny merovingertids kvinnegrav frå Vest-Noreg. *ARKEO* 1(72):17–22.
 - 1979 *Merovingartid i Nord-Noreg. Studie i utvalt materiale frå gravfunn*. Arkeologiske avhandlinger fra Historisk museum i Bergen 2. Historisk museum, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Ørsnes, Mogens
- 1966 *Form og stil i Sydskandinaviens yngre germansk jernalder*. Nationalmuseets skrifter, Arkæologisk-historisk række 11. Nationalmuseet, København.

Forkortelser

B = Museumsnummer for Universitetsmuseet i Bergen

C = Museumsnummer for Kulturhistorisk museum, Oslo

S = Museumsnummer for Arkeologisk museum, Stavanger

T = Museumsnummer for NTNU Vitenskapsmuseet, Trondheim

TS = Museumsnummer for Norges arktiske universitetsmuseum, Tromsø

